

Ivana TUCAK-ROGULJIĆ* – Emina BERBIĆ KOLAR**

Gradište – posljednji majdan šaranja tikvica

Gradište – the Last Site of Decorating Zucchini

Sažetak: Umijeće šaranja tikvica na području Slavonije, koje je upisano u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske, datira još iz 18. stoljeća. To je umijeće ponajprije sačuvano u Gradištu, mjestu koje se ističe velikim brojem izrađenih šaranih tikvica te stalnim angažmanom u očuvanju te tradicije. Za cjelovit pregled šaranja tikvica ovaj članak kombinira subjektivni i objektivni pristup. Analizirana je relevantna literatura, a provedeni su i razgovori sa šaračima iz Gradišta, čime je omogućeno dublje razumijevanje te tradicije iz različitih perspektiva. Šaranje tikvica nije samo tehnika. Štoviše, ono je živo kulturno nasljeđe koje nosi neprocjenjivu vrijednost kulture i umjetničkoga izraza. Ta vještina, duboko ukorijenjena u povijesti i tradiciji, predstavlja dragocjen dio identiteta zajednice i kulture te ju, kao takvu, treba njegovati.

Ključne riječi: Gradište; nematerijalna kulturna baština; običaj; Slavonija; šarane tikvice; šarači; tradicija.

Summary: The art of coloring and decorating zucchinis, described in the Register of Cultural Property of the Republic of Croatia, dates back to the 18th century. It is an art form predominantly preserved in Gradište, a small village famous for its many colorful and decorated zucchinis and its continuous commitment to preserving this tradition. The article combines a subjective and objective approach to offer a comprehensive overview of this art. Relevant literature was analyzed, and interviews were conducted with zucchini artists from Gradište, which enabled a deeper understanding of this tradition from different perspectives. Zucchini decoration is not just a technique. Moreover, it is a living cultural heritage with a priceless value of cultural and artistic expression. This skill is deeply rooted in history and tradition, representing a precious part of the community's identity and culture, and as such, it should be nurtured.

Keywords: Gradište; intangible cultural heritage; custom; Slavonia; decorated zucchinis; zucchini decorators; tradition.

* Ivana Tucak-Roguljić, mag. educ. math. et inf., Osnovna škola Antunovac, Školska ulica 15, 31 216 Antunovac, Hrvatska ■ Ivana Tucak-Roguljić, MA in Mathematic, MA in Informatics, Primary School »Antunovac«, Školska ulica 15, 31216 Antunovac, Croatia ✉ itroguljic@foozos.hr

** Prof. dr. sc. Emina Berbić Kolar, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku, Cara Hadrijana 10, 31 000 Osijek, Hrvatska ■ Full Prof. Emina Berbić Kolar, Ph.D., Faculty of Education Osijek, J. J. Strossmayer University in Osijek, Cara Hadrijana 10, 31000 Osijek, Croatia ✉ eberbic@foozos.hr

Uvod¹

Na mrežnim stranicama Ministarstva kulture i medija kulturna baština opisana je kao »zajedničko bogatstvo čovječanstva u svojoj raznolikosti i posebnosti, a njezina zaštita jedan je od važnih čimbenika za prepoznavanje, definiranje i afirmaciju kulturnog identiteta«². Kulturna baština zaista predstavlja temelj za razumijevanje povijesti, identiteta i vrijednosti zajednice ili društva, a njezino očuvanje i zaštita krucijalni su za održavanje kulturnoga nasljeđa te prenošenje istoga budućim generacijama. Kulturna baština obuhvaća materijalnu i nematerijalnu baštinu. Godine 2003., potaknuta različitim čimbenicima, Organizacija Ujedinjenih naroda za obrazovanje, znanost i kulturu (UNESCO) donosi *Konvenciju o zaštiti nematerijalne kulturne baštine*. Svrha *Konvencije* jest, među ostalim, »zaštititi nematerijalnu kulturnu baštinu, osigurati poštivanje nematerijalne kulturne baštine zajednica, skupina i pojedinaca kojih se to tiče te podići svijest o važnosti nematerijalne kulturne baštine, kao i o osiguravanju uzajamnog uvažavanja te baštine«³.

Na području istočne Hrvatske ukupno su tri upisana nematerijalna dobra na UNESCO-ov *Reprezentativni popis nematerijalne kulturne baštine čovječanstva*. Prvo nematerijalno dobro jest godišnji proljetni ophod kraljice ili *Ijelje* iz Gorjana. Potom slijedi bečarac, odnosno tradicionalni vokalno-instrumentalni napjev s područja Slavonije, Baranje i Srijema. Posljednje nematerijalno dobro upisano na UNESCO-ov popis jest tradicija uzgoja lipicanaca. Spomenuta dobra međunarodno su priznata zbog svoje kulturne vrijednosti. Kako bi zaštitila druga važna nematerijalna dobra koja nisu pod UNESCO-ovom zaštitom, Republika Hrvatska donijela je *Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske* koji, među ostalim, uključuje umijeće izrade zlato-veza i šokačko kolo.

U *Registru kulturnih dobara Republike Hrvatske* od 2007. godine upisano je i umijeće šaranja tikvica na području Slavonije.⁴ Ta tehnika, koja se prakticira na sjeveroistoku Hrvatske, posebno je izražena u županjskom kraju, a najviše u Gradištu. Iako šaranje tikvica u Gradištu ima dugu povijest i predstavlja jedinstven oblik umjetničkoga izraza, ta tradicija nije dobila zasluženu pozornost ni na regionalnoj ni na nacionalnoj razini. U skladu s tim cilj je ovoga članka predstaviti šaranje tikvica kao vrijednu i autentičnu tradiciju sjeveroistočne Hrvatske. Pri tome će se poseban naglasak staviti na Gradište, gdje se šaranje tikvica i danas aktivno njeguje. U članku će se, među ostalim, analizirati povijest šaranja tikvica te će se opisati proces izrade. Uz to govorit će se o simbolici izrade tikvica te o motivima koji su najčešće korišteni pri njihovu šaranju. Na koncu, istaknut će se neupitna kulturna i društvena važnost te umjetnosti za lokalnu zajednicu.

¹ Rad je nastao u sklopu kolegija Baštinske i humanističke teme u odgoju i obrazovanju tijekom doktorskoga studija Obrazovne znanosti i perspektive obrazovanja 2024. godine pod mentorstvom prof. dr. sc. Emine Berbić Kolar.

² »Kulturna baština«, Ministarstvo kulture i medije. Dostupno na: <https://min-kulture.gov.hr/> (20. 8. 2024.).

³ Konvencija o zaštiti nematerijalne kulturne baštine, Ministarstvo kulture i medija. Dostupno na: <https://min-kulture.gov.hr/> (20. 8. 2024.).

⁴ Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske. Dostupno na: <https://registar.kulturnadobra.hr/#/> (21. 8. 2024.).

Uza sve navedeno članak pruža sveobuhvatan pregled šaranja tikvica istražujući i prošlost i sadašnjost te različite perspektive te tradicionalne vještine. Radi istraživanja provedeni su razgovori sa *šaračima* iz Gradišta, to jest Vinkom Babićem, Marijom Jovanovac te Marijom Stojanović. Svi oni nude subjektivan i suvremen pogled na praksu šaranja tikvica te detaljno objašnjavaju vlastita iskustva i uloge u očuvanju toga zanata. Provedeni razgovori omogućuju dublje razumijevanje osobnih pristupa, izazova i nastojanja u prenošenju vještine na mlađe generacije. S druge strane pregled literature pruža objektivni pogled na šaranje tikvica, usmjeren na povijesni kontekst i razvoj te vještine. Pisani izvori nude uvid u evoluciju tehnike, njezinu kulturnu važnost i ulogu koju je igrala u različitim razdobljima. Spoj subjektivnih i objektivnih perspektiva omogućava cjelovitije razumijevanje tehnike i tradicije šaranja tikvica.

1. Povijest upotrebe i šaranja tikvica

Od davnina su različiti narodi kultivirali tikvice te su poznavali njihovu primjenu. Tako su, prema arheološkim istraživanjima provedenim na području Perua i Meksika, američki domorodački narodi uzgajali te konzumirali tikvice 4000 godina prije Krista. Drevni su Egipćani zahvaljujući tikvicama oblikovali razne uporabne predmete, kao što je primjerice posuda.⁵ Tijekom više tisuća godina uporabe tikvica kao predmeta, bilo za utilitarne ili kulturne svrhe, razvilo se i njihovo ukrašavanje. Ono je bilo prisutno u različitim svjetskim kulturama, poput američke, afričke i kineske. Svaka kultura njegovala je specifične načine ukrašavanja koji su postali dijelom lokalnoga i regionalnoga kulturnoga identiteta.⁶ Što se tiče Republike Hrvatske, diljem njezina teritorija žitelji se, među ostalim, koriste tikvicama kao predmetima različite namjene. Do danas se sa sigurnošću ne može tvrditi kada su plodovi tikvica dospjeli u naše krajeve. Jedni pretpostavljaju kako je to bilo za vrijeme Rimljana, dok drugi tvrde kako su Osmanlije bili ti koji su stanovnike hrvatskih zemalja upoznali s različitim poljoprivrednim kulturama, pa tako i s uzgojem tikvica. Jedan od argumenata koji podržavaju tu tezu jest i činjenica da se pojedine vrste tikvica u nekolicini slavonskih sela nazivaju *turkinjama*.⁷ Iako je na hrvatskom području uporaba tikvica široko rasprostranjena, nije svugdje zabilježena praksa njihova ukrašavanja. Josip Barlek ističe kako je posebna tehnika ukrašavanja tikvica pod nazivom *šarana tikvica* poznata isključivo na istoku Hrvatske, odnosno primjenjuje se u županjskom, đakovačkom, vinkovačkom i brodskom kraju.⁸

Praksa ukrašavanja tikvica na istoku Hrvatske ima duboke korijene. Dosadašnja su istraživanja pokazala kako se tehnika *šarana tikvica* počela primjenjivati u

⁵ J. JUZBAŠIĆ, *Umijeće šaranja tikvica u Slavoniji: katalog izložbe*, Vinkovci, 2019., 5.

⁶ V. ŠABIĆ, *Tikva mala, a stotinu šara: katalog izložbe*, Kutina, 2019., 10.

⁷ J. JUZBAŠIĆ, *Umijeće šaranja tikvica u Slavoniji: katalog izložbe*, 5.

⁸ J. BARLEK, *Šarane tikvice: katalog izložbe*, Zagreb, 1990., 5.

18. stoljeću.⁹ Navedena tradicija, koja je s vremenom postala značajan dio kulturne baštine slavonske regije, započela je kao oblik razonode među pastirima koji su čuvali stoku na pašnjacima. Prema Antunu Matasoviću, ulogu pastira obavljali su mladići i djevojke srednje adolescentske dobi.¹⁰ Naime oni su, kako tvrdi Janja Juzbašić, »čuvajući stoku od ranoga jutra do kasno navečer imali dovoljno vremena iskušati se u preciznim i dugotrajnim tehnikama ukrašavanja različitih tradicijskih predmeta poput tikvica koje su koristili kao posude za nošenje vode«¹¹. Mnogi od njih uživali su u opisanom obliku razbibrige te su isto nastavili raditi i u starijoj životnoj dobi tijekom kišnih dana ili dugih zimskih večeri.¹²

Najstarija sačuvana šarana tikvica u Republici Hrvatskoj datira iz 1734. godine. Podatak o godini izrade urezan je na tikvici, dok je mjesto izrade nepoznato. Tikvica je 1954. godine otkupljena od obitelji osječkoga kipara Mihajla Živića (1899. – 1942.), a danas se čuva u Muzeju Slavonije u Osijeku.¹³ Uz to što predstavlja najstariji sačuvani primjer šarane tikvice, ona se izdvaja i po svojim ornamentima. Naime na većini tikvica uočljivi su biljni i geometrijski motivi, dok su na njoj zastupljeni oni sakralni i vojni.¹⁴ Tako ona prikazuje graničare s oružjem, na konjima i bez njih, raspelo, Bogorodicu te bogomolju u kojoj su pretežito zastupljena djeca (slika 1). Zdenka Lechner pretpostavlja kako je najstarija šarana tikvica porijeklom iz županjskoga kraja. Do te je pretpostavke došla proučavajući tikvicu iz Babine Grede, nastalu 1890. godine, koja sadržava slične scenske prikaze kao i ona najstarija sačuvana šarana tikvica.¹⁵

Slika 1. Prikaz s tikvice iz 1734. godine

⁹ J. JUZBAŠIĆ, *Umijeće šaranja tikvica u Slavoniji: katalog izložbe*, 5.

¹⁰ A. MATASOVIĆ, Slavonske graničarske tikvice, u: *Narodna starina* 2(1922.)2, 146–161., ovdje 148.

¹¹ J. JUZBAŠIĆ, *Umijeće šaranja tikvica u Slavoniji: katalog izložbe*, 5.

¹² A. MATASOVIĆ, Slavonske graničarske tikvice, 148.

¹³ Z. LECHNER, Šaranje tikvica u županjskom kraju, u: *Etnološka tribina: Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva* 11(1983.)4–5, 77–86., ovdje 82.

¹⁴ V. ŠABIĆ, *Tikvice! Zbirka tikvičarstva Etnografskog odjela*, Osijek, 2018., 22.

¹⁵ Z. LECHNER, Šaranje tikvica u županjskom kraju, 82.

Prvobitno su tikvice korištene za kućanske potrebe, no kasnije su stekle i kulturnu vrijednost. Štoviše, počele su se proizvoditi kao suveniri, postajući tako i izvor zarade. Kako navodi Lechner, zbog velike količine posla svi su ukućani počeli sudjelovati u šaranju tikvica te je ono poprimilo oblik kućne industrije.¹⁶

Tikvice su imale praktičnu ulogu u prošlosti, ali su preko umjetničkoga izražaja postale i simbol kulturnoga identiteta. Vrijednost šaranih tikvica za onodobne žitelje najbolje opisuju stihovi hrvatskoga pjesnika i franjevca Matije Petra Katančića (1750. – 1825.) koji glase: »Ja bi mu poklonio šarenu novu tikvicu odma, / od nje ne imam skupljega dobra, viruj!« Isti su objavljeni 1791. godine u zbirci latinskih i hrvatskih pjesama *Fructus auctumnales*.¹⁷

2. Metodologija

Cilj je ovoga rada istražiti proces i važnost šaranja tikvica u županjskom kraju, posebice u Gradištu. Istraživanje je provedeno polustrukturiranim intervjuom s trima šaračima iz Gradišta: Vinkom Babićem, Maricom Jovanovac i Marijom Stojanović. Sudionici istraživanja opisali su kako i kada započinju šarati tikvice, proces šaranja i zašto ih šaraju. Istraživanje je provedeno 11. svibnja 2024. godine u Gradištu, nakon čega je provedena kvalitativna analiza prikupljenih podataka.

3. Šaranje tikvica u Gradištu

U istočnom dijelu Hrvatske šaranje tikvica bilo je najintenzivnije u županjskom kraju, tj. u mjestima Cerna, Drenovac, Soljani, Štitar, Račinovci, Gradište itd. Interes za šaranjem mijenjao se tijekom povijest, kao i broj ljudi koji su se njime bavili. Također, u većini sela šaranje je predstavljalo neredovitu aktivnost.¹⁸

Kao glavno središte ukrašavanja tikvica nametnulo se selo Gradište. Selo je smješteno u Vukovarsko-srijemskoj županiji te ga svega nekoliko kilometra dijeli od Županje. Prema Lechner, Matasović navodi kako su tikvice nekada lijepo šarali u Gradištu, Soljanima i Drenovcima. Budući da su Drenovci 1881. godine bili poznati po šaranju tikvica, može se pretpostaviti da se u to vrijeme šaralo tikvice i u Gradištu i u Soljanima. Dakle u Gradištu je šaranje tikvica prisutno od 1881. godine, no tu treba istaknuti mogućnost kako se ono može bitno prakticiralo i prije spomenute godine. Međutim Gradište nije oduvijek bilo glavno središte za šaranje tikvica. Najpoznatije postaje u razdoblju između dvaju svjetskih ratova. Godina 1925. drži se prijelomnom godinom. Naime tada se šaranje tikvica počinje smatrati kućanskom

¹⁶ Isto, 80.

¹⁷ »Matija Petar Katančić«, *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/katancic-matija-petar> (25. 8. 2024.).

¹⁸ Z. LECHNER, Šaranje tikvica u županjskom kraju, 77–79.

djelatnošću u koju su uključeni svi članovi obitelji. U razdoblju od 1928. do 1933. godine gradiški šarači imali su paviljon na Zagrebačkom zboru, kasnijem Zagrebačkom velesajmu. Da im je prodaja šaranih tikvica dobro išla, govori i podatak da su 1940. godine preko beogradskoga posrednika poslali tristo tikvica u Sjevernu Ameriku. Kasnije gradiški šarači dodatno proširuju tržište te najviše tikvica prodaju radi folkloru i turizma.¹⁹

Prema Lechner, o šaranim tikvicama u Gradištu pisao je 1937. godine novinar *Politike* koji je istaknuo kako je Gradište, malo selo u blizini Županje, središte šaranja i dom najboljih šarača.²⁰ Barlek također spominje Gradište opisujući ga kao »najpoznatije mjesto šaranja nekad i danas«²¹. Da je Gradište uistinu majdan šaranja tikvica, potvrđuje i *Zbirka tikvičarstva Etnografskog odjela*. U zbirci, čiji je izdavač Muzej Slavonije, najzastupljeniji su primjeri šaranih tikvica iz županjskoga kraja, a daleko najveći broj primjeraka potječe upravo iz Gradišta.²²

Šaranje tikvica u Gradištu očuvalo se do danas te ima ključnu ulogu u očuvanju lokalnoga identiteta i običaja. Vještina šaranja prenosi se s generacije na generaciju, što potvrđuju tri aktivna šarača s kojima je, za potrebe ovoga članka, obavljen razgovor. Tako Marija Stojanović opisuje kako ju je šarati tikvice, kada se udala, naučila muževa sestra.²³ Za razliku od Stojanović, Marica Jovanovac prisjeća se da je u svojim dvadesetim godinama pomagala sestričnici u određenim dijelovima procesa šaranja, poput struganja i *šatosviranja*. Samostalno je pak počela šarati tikvice prije otprilike 15 godina, kada je otvorila Etno kuću *Snašini kućari*.²⁴ S druge strane Vinko Babić tvrdi da je odmalena poznavao proces šaranja tikvica, kao i većina djece iz Gradišta toga vremena. Međutim aktivno je počeo šarati tikvice 2010. godine kada je dobio odgovarajući alat za to.²⁵

Veliku važnost šaranih tikvica za Gradište potvrđuje i njihov općinski grb na kojem su prikazane dvije šarane tikvice (slika 2). Taj simbol ne samo da odražava kulturnu važnost šaranja tikvica u toj zajednici već i ističe njegovu ključnu ulogu u očuvanju identiteta i tradicije Gradišta.²⁶

¹⁹ Isto, 79.

²⁰ Isto, 79.

²¹ J. BARLEK, *Šarane tikvice: katalog izložbe*, 5.

²² V. ŠABIĆ, *Tikvice! Zbirka tikvičarstva Etnografskog odjela*, 22.

²³ M. STOJANOVIĆ, *Šarane tikvice*, Gradište, 11. svibnja 2024. [Intervju].

²⁴ M. JOVANOVAČ, *Šarane tikvice*, Gradište, 11. svibnja 2024. [Intervju].

²⁵ V. BABIĆ, *Šarane tikvice*, Gradište, 11. svibnja 2024. [Intervju].

²⁶ Statut općine Gradište, Općina Gradište. Dostupno na <https://www.gradiste.hr/> (25. 8. 2024.).

Slika 2. Grb općine Gradište

Motiv šaranih tikvica prisutan je i na grbu Hrvatskoga planinarskoga društva *Tikvica* iz Županje, čime se dodatno ističe njihova važnost kao sastavnoga dijela kulturnoga identiteta ne samo Gradišta već cijeloga županjskoga kraja (slika 3).²⁷

Slika 3. Grb Hrvatskoga planinarskoga društva *Tikvica*

4. Oblik i svrha tikvica

Šarati se mogu tikvice različitih veličina i oblika. Osnovni dijelovi tikvice jesu dno, trbuh, sastav i vrat. Dno je donji dio tikvice na kojem ona stoji. Trbuh je najširi dio tikvice, koji se nalazi iznad dna. Vrat je gornji dio tikvice, koji se sužava prema vrhu. Prijelaz između trbuha i vrata naziva se sastav.²⁸

Kako ističe Barlek, po obliku se razlikuje pet vrsta tikvica. Prve su obične tikve koje ljudi još nazivaju *tikvice* ili *vodenjare*. Zatim slijedi *tukvanj*, poznat u narodu pod imenima *tokvanjić*, *tukvanjić* ili *tikvić*. Treće su *kruščice* za koje se koriste nazivi *naranke* ili *leginice*. Sljedeći oblik čine *nategače*, poznate kao *teglice*, *natege* ili *cmrkovi*. Posljednje su tikvice plosnatoga oblika. Za razliku od ostalih oblika tikvica koje nastaju prirodno, plosnati oblik tikvice nastaje djelovanjem čovjeka na način da se

²⁷ Sportska zajednica grada Županje. Dostupno na <https://sz-zupanja.hr/hpdtikvica.html> (8. 12. 2024.).

²⁸ V. ŠABIĆ, *Tikvice! Zbirka tikvičarstva Etnografskog odjela*, 11.

tikvica tijekom rasta stavi između dviju dasčica. Također je potrebno spomenuti i ostale razlike između pojedinih oblika tikvica. Primjerice *tikva* i *tukvanj* razlikuju se po obliku vrata (slika 3). *Tikve* imaju jajoliki vrat, dok *tukvanji* imaju valjkasti vrat. Obujam im je oko dvije do tri litre.²⁹

Danas se koriste uglavnom za čuvanje pića, posebice u svatovima i smotrama kao što su Vinkovačke jeseni ili Šokačko sijelo. *Tikvice* i *tokvanjići* istoga su oblika kao *tikva* i *tukvanj*, samo manjega obujma, koji iznosi otprilike pola litre. Najmanje tikvice, *tikvići* i *tukvanjići*, ujedno imaju i najmanji obujam, koji katkada dosegne tek jedan decilitar.³⁰

Slika 4. *Tikva* i *tukvanj* (ručni rad Marije Stojanović)

Kako ističe Matasović, tikvice su tijekom povijesti imale veliku ulogu u kućanstvu. One koje su se koristile kao kućanski predmeti nisu se šarale. Predmeti od tikvice izrađivali su se na različite načine. Tako se primjerice *tikva* mogla prerezati na sastavu, dijelu tikvice između trbuha i vrata, čime bi se dobila *korica*. *Korica* se koristila kao zdjelica za pohranjivanje.³¹ Ako se *korica* izradila od *tikvice* ili *tukvanjića*, služila je za druge kućanske svrhe. Nerijetko je bila i u ulozi soljenke. Prema Vlasi Šabić, *rg* ili *hrg* dobije se tako da se na *tikvi* duga vrata odreže bočni dio trbuha. *Rg* se upotrebljava kao posuda za prelijevanje tekućine, to jest kao grabilica. Na tikvici se, na sastavu između trbuha i vrata, može izrezati otvor oblika kovanice. Tikvice takva oblika koristile su se za čuvanje mljevene paprike.³²

Kruščice su male tikvice jajolika i kruškasta oblika, koje nemaju vrat, nego samo trbuh (slika 4). Spomenuti naziv nose sve male vrste tikvica i bundeva. One služe

²⁹ J. BARLEK, *Šarane tikvice: katalog izložbe*, 6.

³⁰ V. ŠABIĆ, *Tikvice! Zbirka tikvičarstva Etnografskog odjela*, 144.

³¹ A. MATASOVIĆ, *Slavonske graničarske tikvice*, 147.

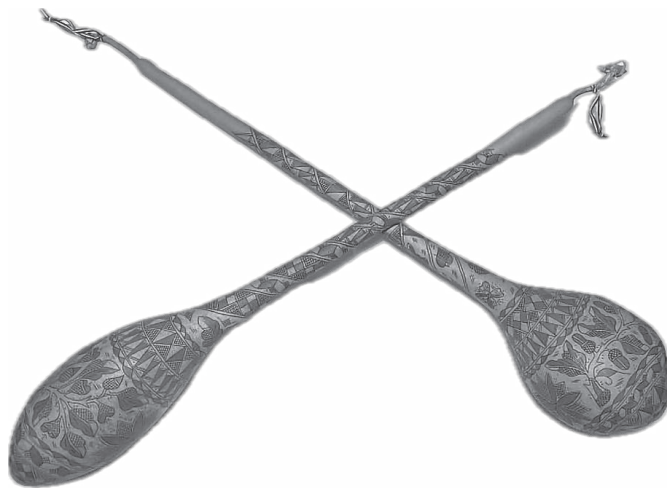
³² V. ŠABIĆ, *Tikvice! Zbirka tikvičarstva Etnografskog odjela*, 144.

samo kao ukras ili suvenir. Matasović navodi kako su se darovale na Veliki petak umjesto uskrasnih pisanica.³³

Slika 5. *Kruščica* (ručni rad Vinka Babića)

Za *nategače* Matasović pak piše kako imaju produžen valjkasti vrat koji može biti dugačak do dva metra. *Nategačama* je trbuh jajolika oblika, a koriste se za istakanje tekućine, primjerice rakije iz bureta (slika 5).³⁴

Slika 6. *Nategače*

³³ A. MATASOVIĆ, *Slavonske graničarske tikvice*, 148.

³⁴ *Isto*, 147.

5. Šaranje tikvica

Ljudi su još od prapovijesti, zahvaljujući dostupnim sirovinama, izrađivali sva-kojake uporabne predmete te su ih, primjenjujući različite tehnike, ukrašavali. Tako je primjerice vučedolska kultura nadasve poznata po svojoj bogatoj i raznovrsnoj keramičkoj proizvodnji. Vučedolsko posuđe ne samo da se odlikovalo svojom kvalitetom nego i vrhunskim umjetničkim izrazom. Osebujan stil ukrašavanja vučedolskoga posuđa počivao je »na tehnikama urezivanja, duboreza i rovašenja, upotpunjenima bijelom, žutom ili crvenom inkrustacijom«. Kada su u pitanju ornamenti, vidljiva je, baš kao i kod ukrašavanja tikvica, sklonost geometrizaciji.³⁵

Što se tiče procesa ukrašavanja, odnosno šaranja tikvica, on započinje njihovim uzgojem. Šarači su uglavnom ti koji sami uzgajaju svoje tikvice. Sijanje počinje u proljeće, a plodovi se beru od kolovoza do listopada. Kako bi šarači našarali tikvicu, ona mora biti suha. Prije sušenja potrebno je s tikvice ostrugati gornju površinu tikvice tzv. *pokožicu*.³⁶ U razgovoru Marica Jovanovac i Marija Stojanović spominju kako su se prije pedesetak godina u Gradištu ljudi okupljali u kućama te zajedno strugali tikvice. Tada je to bio običaj koji je, nažalost, danas izumro. Nakon struganja tikvice se suše na suncu u dvorištu ili pored peći.³⁷

Kako su tikvice bile uporabni predmeti, potrebno ih je bilo izdubiti. Suhim se tikvicama vratovi probijaju ugrijanom žicom ili tankim nožem, pazeći da se gornji dio ne prereže radi estetike. Zatim se, kako bi se uklonile sve žilice, ugrijanom žicom izdubi unutrašnjost tikvice. Tikvica se potom trese dok ne ispadnu preostale sjemenke te veći komadići njezina unutrašnjega dijela koje se u pučkoj kulturi naziva *salo*. Kako bi se uklonio miris tikvice, u nju se ulije vruća voda, tzv. *lug*.³⁸ Osim *lugom* šarači se danas pri uklanjanju navedena mirisa koriste i sodom.³⁹ Prema Juzbašić, kada je tikvica iznutra potpuno suha, unutrašnjost tikvice premaže se voskom. Na taj se način sprječava propuštanje tekućine, a nerijetko se za opisani proces koristi glagol *voštirati*.⁴⁰

Prema Matasoviću, postoji šest osnovnih ukrasa za šarane tikvice. To su *zubra*, *šara*, *vez*, *grana*, *okno* i *ružica*. *Zubra* je valovita linija koja može sadržavati niz trokuta, kvadrata, rombova, polukrugova, lukova i drugih oblika. Osim na šaranim tikvicama *zubre* se pojavljuju i na narodnim vezovima, čipkama te drvenim figurama. *Šara* je niz jednakih ili različitih geometrijskih likova koji se izmjenjuju po određenom pravilu. *Zubre* i *šare* obično su smještene na vratu, sastavu te dnu tikvica (slika 6).⁴¹

³⁵ »Vučedolska kultura«, *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«. Dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/vucedolska-kultura> (25. 8. 2024.).

³⁶ J. JUZBAŠIĆ, *Umijeće šaranja tikvica u Slavoniji: katalog izložbe*, 12.

³⁷ M. STOJANOVIĆ, Šarane tikvice, Gradište, 11. svibnja 2024. [Intervju].

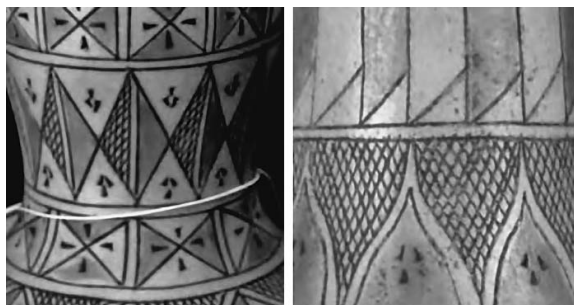
M. JOVANOVAĆ, Šarane tikvice, Gradište, 11. svibnja 2024. [Intervju].

³⁸ Lug je naziv za vodu u kojoj je otopljen domaći sapun. (A. MATASOVIĆ, Slavonske graničarske tikvice, 148.)

³⁹ A. MATASOVIĆ, Slavonske graničarske tikvice, 148.

⁴⁰ J. JUZBAŠIĆ, *Umijeće šaranja tikvica u Slavoniji: katalog izložbe*, 12.

⁴¹ A. MATASOVIĆ, Slavonske graničarske tikvice, 150–154.

Slika 7. Zubre i šare

Grana i *vez* predstavljaju biljne ornamente koji sadrže listove te cvjetove. *Vez* je sličan *šari* jer obavlja vrat ili trbuh tikvice, dok *grana* ima jasno definiran početak i kraj. Na tikvici može biti prisutna jedna ili više *grana*, a prazan prostori između njih često se ispunjava *ružicom* ili *oknom*. *Ružica*, cvijet sastavljen od zaobljenih latica ili srca, može biti dio *grane*, razdvajati *grane* ili biti sastavni dio *okna* (slika 7). *Okno* je omeđena ploha u kojoj se obično nalaze motivi poput *zvijezde*, *ružice* i sl. Može imati oblik kruga, elipse ili četverokuta, a obrubljeno je *zubrom* ili *vezom*. *Okno* se najčešće nalazi na dnu tikvice, no može biti i na trbuhu.⁴²

Slika 8. Ružica i vez

Barlek ističe kako je većina tikvica ukrašena biljnim ornamentima, dok se životinjski i ljudski motivi pojavljuju nešto rjeđe. Pod utjecajem vremena i povijesnih zbivanja *šarači* su često unosili elemente koji podsjećaju na važne događaje i ličnosti, kao što su likovi narodnih velikana poput bana Josipa Jelačića (1801. – 1859.), Frana Krste Frankopana (1643. – 1671.) i Stjepana Radića (1871. – 1928.). Na pojedinim tikvicama može se pronaći i motiv narodnoga grba, čime se dodatno naglašava kulturna te povijesna vrijednost šaranih tikvica.⁴³ U prošlosti su se na njih urezivale fraze poput »Živila Hrvatska« ili »Bog i Hrvati«, dok suvremeno ukrašavanje tikvica češće uključuje poruke poput »Sretan Božić« ili »Živjeli mladenci«. ⁴⁴

⁴² J. JUZBAŠIĆ, *Umijeće šaranja tikvica u Slavoniji: katalog izložbe*, 145.

⁴³ J. BARLEK, *Šarane tikvice: katalog izložbe*, 7.

⁴⁴ J. JUZBAŠIĆ, *Umijeće šaranja tikvica u Slavoniji: katalog izložbe*, 52.

Postupak šaranja tikvica opisali su Vinko Babić, Marica Jovanovac i Marija Stojanović tijekom intervjua održanoga 11. svibnja 2024. godine u Gradištu. Prema njima, za šaranje *kruščice* potrebno je oko 90 minuta. Kada su u pitanju veće tikvice, spomenuti proces može trajati i do 20 sati. Potreban pribor za šaranje tikvica čine olovka, šestar, nožići, dušična kiselina, štapić od stabljike metle, pržena jezgra oraha te izvor topline, odnosno svijeća ili petrolejska lampa (slika 8).⁴⁵

Slika 9. Pribor za šaranje tikvica

Kako sugovornici tvrde, šaranje tikvica započinje crtanjem motiva olovkom i šestarom. Obično se počinje od dna, gdje se šestarom crtaju kružnice. Zatim se dobiveni krug dijeli na jednake dijelove kako bi se dobila rozeta. Rozeta se u pučkoj kulturi često naziva *cvijet*, *zvijezda* ili *sunce*. U skladu sa svim napisanim može se zaključiti kako je dno tikvice ispunjeno geometrijskim motivima (slika 9).⁴⁶

Slika 10. Šarani tukvanj (ručni rad Marije Stojanović)

⁴⁵ M. STOJANOVIĆ, Šarane tikvice, Gradište, 11. svibnja 2024. [Intervju].

M. JOVANOVAČ, Šarane tikvice, Gradište, 11. svibnja 2024. [Intervju].

V. BABIĆ, Šarane tikvice, Gradište, 11. svibnja 2024. [Intervju].

⁴⁶ Isto.

Na vratu tikvice crtaju se *šare* i *zubre*, a na trbuhu biljni i životinjski motivi. Najčešći biljni motivi jesu hrastova grana i vinova loza, a životinjski pas, fazan, konj i druge domaće životinje. U novije vrijeme crtaju se grbovi, krušne peći, bunari, kuće itd. Marica Jovanovac spominje kako na tikvice često upisuje bećarce, narodne pjesme, što je kupcima posebno zanimljivo i privlačno. Marija Stojanović naglašava kako je nekada svatko imao svoju mustru, tj. određene motive koje je crtao te da se u selu moglo prepoznati tko je šarao tikvicu prema mustri.⁴⁷

Nakon crtanja motiva potrebno je urezati nožićem sve linije koje su prethodno nacrtane. Motivi se mogu *umreškati*, odnosno u motive se može nacrtati i urezati mrežica. Zatim slijedi *šatosviranje*, proces nanošenja dušične kiseline na tikvicu s pomoću zašiljenoga štapića od stabljike metle. *Šatosver* je narodni naziv za dušičnu kiselinu. Nakon nekoga vremena dušična kiselina, na mjestima gdje je nanescena, oboji tikvicu u crveno. Kako bi se taj proces ubrzao, tikvicu se može približiti toplini te u tom slučaju u vrlo kratkom vremenu pocrveni. Marija Stojanović i Marica Jovanovac tijekom razgovora spominju kako je nekada postojao običaj okupljanja i *šatosviranja* tikvica po kućama, slično kao i *struganje*. Kao izvor topline koristila se peć. *Šatosvirati* i *strugati* tikvice jednostavno je naučiti, pa je većina žitelja to rado radila, dok je za crtanje i urezivanje bilo potrebno uložiti dodatan trud.⁴⁸

Crna boja na tikvicama dobije se tako da se tikvice premaže prženom jezgrom oraha, koja potom uđe u sve urezane dijelove tikvica. Umjesto jezgre oraha može se koristiti i prženo sjeme tikvica. Kako bi dobila sjaj, za kraj se tikvica može premazati kožicom od slanine ili svinjskom mašću.⁴⁹

6. Šaranja tikvica u suvremenom kontekstu

U novije vrijeme šarane tikvice izgubile su svoju prvotnu upotrebnu svrhu. Nekada su služile kao praktični predmeti u kućanstvu, dok su danas uglavnom prepoznate kao suveniri. Tako svi *šarači* iz Gradišta u razgovoru spominju kako su u jednom trenutku prodavali šarane tikvice kao suvenire ili pak to još uvijek rade. Ta promjena donijela je i nove motive koji su u skladu s potrošačkim zahtjevima.⁵⁰

Marica Jovanovac i Vinko Babić predstavljaju različite pristupe prodaji šaranih tikvica kao suvenira. Marica ih prodaje turistima u svojoj, u članku ranije spomenutoj, Etno kući *Snašini kućari* i na smotrama kao što su Vinkovačke jeseni. Time ona doprinosi očuvanju kulturnoga nasljeđa u zajednici. S druge strane Vinko se koristi suvremenijim metodama. Naime svoje tikvice prodaje preko različitih društvenih mreža, čime modernizira način distribucije i pristupa tržištu. Opisani različiti načini ilustriraju kako se tradicionalna umjetnost može prilagoditi modernom vremenu, a

⁴⁷ Isto.

⁴⁸ Isto.

⁴⁹ Isto.

⁵⁰ Isto.

svaki od njih donosi jedinstvene prednosti i izazove. Marica i Vinko nude primjere kako se može očuvati veza s prošlošću, dok se istražuju nove mogućnosti za promociju te prodaju kulturnih proizvoda. Marija Stojanović ističe da je ranije šarala tikvice ponajprije za prodaju, no sada se tomu zanatu posvećuje iz ljubavi i navike.⁵¹

Slika 11. Kruščice kao suveniri za prodaju

Uz prodaju, Vinko i Marica nastoje prenijeti umijeće šaranja tikvica na mlađe generacije.

Navedeno postižu održavanjem radionica u školama, vrtićima te muzejskim ustanovama. Vinko ističe kako polaznici radionica prvotno pokazuju veliko zanimanje za predstavljeni sadržaj, no, nažalost, dugoročni interes nerijetko izostaje. S druge strane Marica naglašava kako postoji svojevrstan interes kod mlađe populacije te kao primjer navodi vlastite unuke koje svojim radom doprinose obiteljskomu poslu. Želja za prenošenjem zanata te očuvanjem tradicije šaranja tikvica prisutna je i među različitim autorima koji istražuju tu tematiku.⁵² Tako Matasović piše kako »izučavajući tikvice, čovjek dolazi do mnogih pitanja na koja bi trebalo odgovoriti« te da je njegova zadaća pobuditi »zainteresirane ljude da se posvete ovom zanatu«.⁵³ Slično kao Matasović, Lechner na kraju članka također upućuje čitatelje na detaljnije proučavanje šaranja tikvica. Pri tome naglašava kako je izostavila likovnu obradu tikvica i scenske prikaze te ujedno poziva na dodatno istraživanje spomenutih aspekata.⁵⁴

Običaj je zajedničkoga *struganja* i *šatosviranja* izumro, a sada se postavlja pitanje hoće li umijeće šaranja tikvica također nestati. Barlek je početkom 20. stoljeća istaknuo kako se tehnika šaranja tikvica nalazi na rubu izumiranja. Iako se umijeće

⁵¹ Isto.

⁵² Isto.

⁵³ A. MATASOVIĆ, *Slavonske graničarske tikvice*, 161.

⁵⁴ Z. LECHNER, *Šaranje tikvica u županijskom kraju*, 85.

šaranja još uvijek njeguje u Gradištu, neizvjesno je koliko će dugo ta tradicija preživjeti. U skladu s tim ključno je poticati aktivno sudjelovanje svih članova lokalne zajednice u očuvanju i prenošenju toga kulturnoga dobra.⁵⁵

Očuvanje kulturne baštine, uključujući šaranje tikvica, odgovornost je čovječanstva te zahtijeva zajedničke napore kako bi se osigurala dugovječnost i kontinuitet tradicije. Kao primjer dobre prakse ističe se Zavičajni muzej u Županji koji već niz godina organizira radionice šaranja tikvica za sve dobne skupine. Štoviše, u suradnji sa zagrebačkom udrugom Družina organizirali su boravak i radionice za inozemne goste. Tako su jednom prilikom održali radionice za oko 500 inozemnih sudionika, podrijetlom iz Poljske, Francuske i Italije.⁵⁶

U očuvanju kulturnih dobara važnu ulogu imaju i radnici u odgojno-obrazovnim ustanovama. Njihov bi cilj trebao biti predstaviti važnost te ulogu kulturnih dobara djeci i mladima. Među ostalim, isto je navedeno i u članku 4. *Zakona o odgoju i obrazovanju u osnovnim i srednjim školama* (Narodne novine, br. 87/08, 86/09, 92/10, 105/10, 90/11, 5/12, 16/12, 86/12, 126/12, 94/13, 152/14, 07/17, 68/18, 98/19, 64/20, 151/22, 156/23).⁵⁷ Naime, prema *Zakonu o odgoju i obrazovanju u osnovnim i srednjim školama*, ukupno je pet ciljeva odgoja i obrazovanja u školskim ustanovama, a jedan je od ciljeva »razvijati učenicima svijest o nacionalnoj pripadnosti, očuvanju povijesno-kulturne baštine i nacionalnog identiteta«. Obrazovnim programima i aktivnostima odgojno-obrazovni djelatnici trebali bi pomoći učenicima i studentima u razumijevanju termina *kulturna baština*, naglasiti njezinu vrijednost te osigurati da se tradicije i znanja prenose na buduće generacije. To podrazumijeva uključivanje različitih tema kulturnoga sadržaja u kurikulum, organiziranje terenskih nastava i radionica te suradnju s lokalnim zajednicama i stručnjacima. Suradnja između lokalnih škola i Zavičajnog muzeja u Županji na temu šaranih tikvica već je uspostavljena u obliku radionica za učenike.⁵⁸

Zaključak

Šaranje tikvica u Gradištu i okolnim područjima predstavlja jedan od ključnih segmenata kulturnoga nasljeđa istočne Hrvatske. Ta tehnika, koja se razvijala stoljećima, ima svoje korijene u 18. stoljeću te je odigrala značajnu ulogu u oblikovanju lokalnoga identiteta, povezujući zajednice kroz generacije. Šaranje tikvica nije samo zanat, već i umjetnički izraz koji odražava bogatu povijest, kreativnost i kulturne vrijednosti stanovnika navedenoga kraja.

⁵⁵ J. BARLEK, *Šarane tikvice: katalog izložbe*, 7.

⁵⁶ J. JUZBAŠIĆ, *Umijeće šaranja tikvica u Slavoniji: katalog izložbe*, 62.

⁵⁷ Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi, Narodne novine, broj 87/08, 86/09, 92/10, 105/10, 90/11, 5/12, 16/12, 86/12, 126/12, 94/13, 152/14, 07/17, 68/18, 98/19, 64/20, 151/22, 156/23. Dostupno na: <https://www.zakon.hr/z/317/Zakon-o-odgoju-i-obrazovanju-u-osnovnoj-i-srednjoj-%C5%A1koli> (26. 8. 2024.).

⁵⁸ V. ŠABIĆ, *Tikvice! Zbirka tikvičarstva Etnografskog odjela*, 61.

Iako se upotreba šaranih tikvica promijenila tijekom vremena, od praktičnih predmeta do simboličkih suvenira, one i dalje zadržavaju svoje mjesto u srcima lokalnoga stanovništva. Ta tradicija ostaje živa zahvaljujući predanosti pojedinaca koji svoje znanje i vještine prenose na mlađe generacije. Aktivnosti poput radionica u školama, vrtićima i muzejima svjedoče o naporima da se ta vještina ne samo očuva već i prilagodi novim generacijama. Također suvremeni pristupi, poput korištenja društvenim mrežama za promociju i prodaju šaranih tikvica, pokazuju kako se tradicija može modernizirati i ostati relevantna u današnjem društvu.

Gradište, središte šaranja tikvica, potvrđuje svoj status važnoga kulturnoga središta i preko muzejskih zbirki. Naime najveći broj tikvica podrijetlom je upravo iz toga srijemskoga naselja. Taj podatak ne samo da svjedoči o povijesnom značenju Gradišta u očuvanju te vještine već i o kontinuiranoj predanosti lokalnoga stanovništva u održavanju i promoviranju svoje kulturne baštine. Šaranje tikvica, kao prepoznatljiv simbol identiteta toga kraja, odražava posebnost lokalne zajednice, a njegova prisutnost u muzejima i literaturi dodatno naglašava njegovu kulturnu vrijednost.

Očuvanje te tradicije neophodno je ne samo za održavanje kulturnoga identiteta regije već i za pružanje inspiracije budućim generacijama u očuvanju i inoviranju vlastite baštine. Šaranje tikvica predstavlja vezu između prošlosti i sadašnjosti povezujući ljude s njihovim korijenima dok istodobno otvara mogućnosti za nove oblike izražavanja. U tom kontekstu kontinuirana podrška i promicanje te vještine pomoću edukacija, istraživanja i kulturnih projekata ključni su za njezin opstanak i razvoj u budućnosti.